

การสร้างพื้นที่ทางสังคมของคนข้ามเพศ:
บทบาทของการเป็นผู้จัดเตรียมพิธีกรรม ในพิธีกรรมการพ้อนผี¹
Transgender Making of Social Space:
The Role of the Organizers in the Spiritual Dance Ceremony

กิ่งแก้ว ทิศตั้ง

คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏลำปาง

Kingkaew Tistueng

Faculty of Humanities and social Sciences, Lampang Rajabhat University

รับบทความ: วันที่ 17 มกราคม พ.ศ. 2562

Received: 17 Jan. 2019

แก้ไขบทความครั้งที่ 1: 23 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2562

Received in revised 1: 23 Feb. 2019

แก้ไขบทความครั้งที่ 2: 11 มีนาคม พ.ศ. 2562

Received in revised 2: 23 Mar. 2019

ตอบรับตีพิมพ์บทความ: 22 มีนาคม พ.ศ. 2562

Accepted: 22 Mar. 2019

เผยแพร่ออนไลน์: 4 มิถุนายน พ.ศ. 2562

Published online: 4 Jun. 2019

Abstract

This article aims to explain the social space-making of transgender persons as the ritual organizers in the context of the spiritual dance ceremony. In this study, I examine case studies of transgender persons who prepare the spiritual dance ceremony with multi-sited ethnography. I follow transgender persons who are spirit mediums and ritual organizers into the spiritual dance ceremonies in Lampang province. The study finds that lately there have been changes in the spiritual dance ceremony in Lampang province. Since the system of labor exchange in kinship has reduced its role in the cultivation of the community because of modernization and labor migration to the capital city, the number of ritual organizers in the ceremony has decreased. However, in the context of modernization and labor migration,

---

¹ บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของงานวิจัยเรื่องการสร้างพื้นที่ทางสังคมของร่างทรงกระเทย ผ่านการช่วงชิงพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

transgender persons have become organizers of spiritual dance ceremony instead bringing about an increasing focus on glorious decoration and the sacredness of the ceremony. Therefore, the spiritual dance ceremony has been created by transgender persons as space of knowledge and social participation that overlaps the ritual space.

Keywords: sacred space; social space; transgender

บทคัดย่อ

บทความชิ้นนี้มีวัตถุประสงค์เพื่ออธิบายการสร้างพื้นที่ทางสังคมของคนข้ามเพศ ในฐานะผู้จัดเตรียมพิธีกรรมในพิธีกรรมการพ่อนผี ด้วยแนวคิดการสร้างพื้นที่ทางสังคม ในการศึกษาที่ผู้วิจัยใช้กรณีศึกษาเป็นคนข้ามเพศ ที่จัดเตรียมพิธีกรรมการพ่อนผี และการศึกษาแนวชาติพันธุ์วรรณาแบบพหุสนาม (multi-sited ethnography) ผู้วิจัยติดตามกลุ่มคนข้ามเพศ ทั้งที่เป็นร่างทรงและที่เป็นผู้จัดเตรียมพิธีกรรมไปในพิธีกรรมการพ่อนผีต่างๆ ในจังหวัดลำปาง จากการศึกษาพบว่าในปัจจุบันมีการเปลี่ยนแปลงของพิธีกรรมการพ่อนผีในพื้นที่จังหวัดลำปาง เนื่องจากระบบ “การเอามือ” ในลักษณะของเครือข่ายได้ลดบทบาทลงไปในการทำงานเกษตร เนื่องจากความทันสมัย และการเคลื่อนย้ายแรงงานจากต่างจังหวัดสู่เมืองหลวง จึงทำให้จำนวนผู้จัดเตรียมพิธีกรรมการพ่อนผีลดลง อย่างไรก็ตามในบริบทของความทันสมัยและการเคลื่อนย้ายแรงงาน กลุ่มคนข้ามเพศก็เข้ามามีบทบาทเป็นผู้จัดพิธีกรรมการพ่อนผีแทน และเน้นการตกแต่งที่มีความอลังการและความศักดิ์สิทธิ์ของพิธีกรรมมากขึ้น ดังนั้นพิธีกรรมการพ่อนผีจึงถูกสร้างขึ้นมาจากกลุ่มคนข้ามเพศในฐานะพื้นที่ของการแสดงองค์ความรู้หรือการเข้าไปมีส่วนร่วมทางสังคมซ้อนทับลงบนพื้นที่พิธีกรรม

คำสำคัญ: พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์; พื้นที่ทางสังคม; คนข้ามเพศ

บทนำ

วัฒนธรรมความเชื่อเรื่องผีและการเคารพในอำนาจของผีปู่ย่าเจ้านายในจังหวัดลำปาง มีการสานต่อความเชื่อ และนับตั้งแต่อดีตจนกระทั่งปัจจุบัน ดังจะเห็นได้จากการสานต่อปรับประยุกต์พิธีกรรมในการเลี้ยงผีเจ้านายที่ปรากฏในพื้นที่พิธีกรรมการพ่อนผีเจ้านายที่ประตูผา การพ่อนผีเจ้านายบริเวณเสาหลักเมืองของจังหวัดลำปางในทุกปี ซึ่งในแต่ละปีการจัดพิธีกรรมจะมีความใหญ่โต ทั้งการตกแต่งสถานที่ที่สวยงามอลังการ ความเป็นมาของความเชื่อเรื่องผีถูกเล่าเป็นนิทานต่อๆ กันมา จากการสัมภาษณ์ผู้เฒ่าคนลำปางในชุมชนได้เล่าว่า สมัยที่พม่าปกครองล้านนา นั้นมีพ่อค้าเจียวขาลายหาบผีมา ตระเวนขายไปเรื่อยๆ มีผีปู่ย่า ผีกะผีมด ผีเมง แต่ละผีจะให้คุณโทษแตกต่างกันไป เชื่อกันว่าหากใครซื้อผีมด ผีมดจะให้คุณและคุ้มครองคนในวงศ์ตระกูลให้อยู่เย็นเป็นสุข แต่ถ้าหากไม่เลี้ยงผีตามกำหนด ผีมดจะกลายเป็นผีกระซึ่งเป็นผีร้ายและจะออกทักกินจากคนที่ผ่านไปมาและจะนำความเดือดร้อนวุ่นวายต่างๆ มาให้แก่วงศ์ตระกูล เมื่อพ่อค้ามาขายผีตามหมู่บ้านคนพื้นเมืองที่ต้องการซื้อผีมดจะซื้อในราคา 12 แถบหรือ 36 แถบ(สกุลเงินพม่า) โดยมีกรวยดอกไม้เป็นสัญลักษณ์แทนผี เมื่อผู้ที่ซื้อผีมดแล้วให้นำกรวยดอกไม้ตัวแทนผีเข้าบ้านไปไว้บนหิ้งผีในห้องนอน โดยมีเงื่อนไขว่าจะต้องเลี้ยงผีปีละหนึ่งครั้งหรือสามปีหนึ่งครั้งและการเลี้ยงผีจะต้องมีดนตรีบรรเลงด้วย ดังนั้นวงศ์ตระกูลของผู้ที่มีผีนี้รักษาจะกำหนดพิธีกรรมไหว้ผีในรอบปีหนึ่งๆ เครื่องญาติวงศ์ตระกูลจะมารายรำ พ่อนบวงสรวงเรียกกันว่า พิธีกรรมการพ่อนผีมด เพื่อให้ญาติพี่น้องวงศ์ตระกูลมีความสุขสนุกสนานรื่นเริง (ณัฐภัทร์ สุรินทร์วงศ์, 2552: 589) จะเห็นว่าพิธีกรรมมีความสัมพันธ์กับอำนาจศักดิ์สิทธิ์และโครงสร้างอำนาจทางสังคมอย่างแยกไม่ออก ดังที่ยศ สันตสมบัติ กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างความเชื่อเรื่องวิญญาณบรรพบุรุษกับระบบเครือญาติที่สร้างอำนาจให้กลุ่มผู้อาวุโสควบคุมลูกหลานไว้ว่า

“วิญญาณบรรพบุรุษและพิธีเช่นไหว้ปู่ชาวิญญาณบรรพบุรุษมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับโครงสร้างอำนาจภายในครอบครัวและระบบเครือญาติ ความเชื่อในวิญญาณบรรพบุรุษเป็นพื้นฐานของระบบความเชื่อในสังคมวัฒนธรรมที่ครอบครัวและระบบเครือญาติเป็นแกนกลางในการตัดสินใจ โครงสร้างของครอบครัวและเครือญาติมีการรวมตัวกันอย่างแน่นแฟ้น ความเชื่อในการให้คุณและโทษของวิญญาณบรรพบุรุษต่อลูกหลานที่ยังมีชีวิตอยู่ เป็นการเสริมสร้างอำนาจในการตัดสินใจและควบคุมกฎระเบียบของพ่อ และผู้อาวุโสในครอบครัว” (ยศ สันตสมบัติ, 2544: 203)

นอกจากเป็นพื้นที่ที่แสดงอำนาจของระบบอาวุโสในครอบครัวและเครือญาติผ่านพิธีกรรม ในอีกแง่มุมหนึ่งก็เป็นการสร้างเครือข่ายความผูกพันในฐานะร่วมผีหรือบรรพบุรุษเดียวกัน ในงานวิจัยของณัฐภัทร์ สุรินทร์วงศ์ พบว่าพิธีกรรมที่มีอาหารอยู่ในพิธีกรรม เปรียบได้กับงานเลี้ยงสังสรรค์ของชุมชน ที่ไม่ได้จัดกันบ่อยครั้ง การประกอบพิธีกรรมทำให้สมาชิกได้มีการพบปะ และสร้างความรู้สึกรู้สึกว่าพวกเขาเป็นเลือดเนื้อเชื้อไข หรือสืบสายมาจากบรรพบุรุษเดียวกัน สร้างความใกล้ชิดสนิทสนม ถือเป็นภาระแนะนำสมาชิกใหม่และเกื้อกูลกันในหมู่ญาติพี่น้องที่นับถือผีเดียวกัน (ณัฐภัทร์ สุรินทร์วงศ์, 2552) จะเห็นได้การสร้างสัมพันธ์ที่แน่นแฟ้นของคนในวงศ์ตระกูลหรือนับถือผีเดียวกัน โดยใช้กุศโลบายเรื่องผีที่ส่งผ่านในพิธีกรรม โดยมีอาหารเช่นไหว้เป็น

ส่วนประกอบที่สำคัญของพิธีกรรมการเซ่นไหว้ผีไม่ว่ายังน้อยไปกว่าการพอรำ การจัดอาหารนั้นต้องอาศัยองค์ความรู้ที่สืบทอดกันมา จากการลงพื้นที่ผู้ศึกษาได้เห็นการจัดแจงอาหารในพิธีกรรมการเลี้ยงผีปู่ย่าของชุมชนในจังหวัดลำปาง ที่ยังคงจารีตเดิมคือการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน อย่างไรก็ตามการเตรียมพิธีกรรมการพอรำผีในบริบทของสังคมเมืองลำปางเป็นเรื่องที่มีรายละเอียดอย่างมาก ค่อนข้างที่จะเป็นความรู้ที่มีความเฉพาะและเป็นส่วนสำคัญของการเกิดขึ้นของพิธีกรรมการพอรำผี ดังภาพข้างล่างนี้ ที่เป็นสำหรับอาหารเซ่นไหว้งานเลี้ยงผีบรรพชนอารักษ์ (สังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วม เรือนซ้อ-หงส์เชียงใหม่ วันที่ 8 เม.ย. 2555)

จากการศึกษาพบว่า รูปแบบการจัดแจงอาหารที่อยู่ในพิธีกรรมได้เปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย เนื่องจากความเปลี่ยนแปลงของบริบทที่ต้องเร่งรีบ ความสัมพันธ์ในระบบเครือญาติไม่ได้ชัดเจนไปแต่รูปแบบการประกอบอาชีพของเครือญาติหรือผู้ที่เกี่ยวข้องในการนับถือผีทั้งผีปู่ย่าและผีเจ้านายเปลี่ยนแปลงไป ปัจจัยข้างต้นจึงเปิดโอกาสให้กลุ่มคนข้ามเพศ กลุ่มกระเทยเข้ามามีบทบาทในการเตรียมอาหารที่อยู่ในพิธีกรรมแทนที่เครือญาติในการเลี้ยงผีปู่ย่า และลูกเลี้ยง² ในการพอรำผีเจ้านาย จากการลงพื้นที่พบว่า การจัดเตรียมอาหารในพิธีกรรมการเลี้ยงผีเจ้านายในเมืองลำปาง มีการช่วยเหลือกันในรูปแบบของ “การเอามื้อ” ในการช่วยจัดเครื่องเคราอาหารสำหรับร่างทรงที่เป็นกระเทยหรือคนข้ามเพศ เนื่องจากร่างทรงกลุ่มดังกล่าวมีความสัมพันธ์ในระบบกลุ่มเครือญาติที่สามารถช่วยเหลือกันในการเตรียมอาหาร เป็นต้น

ผู้เขียนพบว่าในยุคก่อนการเปลี่ยนแปลงพื้นที่ของพิธีกรรมการพอรำผี ในส่วนของผีเจ้านายจัดขึ้นในบริบทของชุมชนที่ทำงานในภาคการเกษตร หน้าที่ของการจัดเตรียมเครื่องเครา สถานที่จึงเป็นของกลุ่มคนที่อยู่ในชุมชนทั้งหญิงและชาย แต่ปัจจุบันความทันสมัย ทำให้การประกอบอาชีพของคนในจังหวัดลำปางเปลี่ยนแปลงไป คนหนุ่มสาวเข้าสู่ระบบการศึกษามากขึ้น ประกอบกับการเคลื่อนย้ายของผู้คนออกจากบ้านเกิด ปัจจัยดังกล่าวหนุนเสริมให้กลุ่มคนข้ามเพศได้เข้ามามีบทบาทแทนทั้งในฐานะของผู้จัดเตรียมพิธีกรรมและร่างทรงผีเจ้านายมากขึ้น จึงเป็นที่มาของคำถามการศึกษาว่าการสร้างพื้นที่ทางสังคมของคนข้ามเพศ ภายใต

² ลูกเลี้ยง คือคนที่เข้าไปขอความช่วยเหลือจากร่างทรงในการแก้ไขปัญหาชีวิต อาทิ ปัญหาสุขภาพ ปัญหาครอบครัว รวมไปถึงการไปบนบาน หากได้ตามความต้องการก็จะมาแก้บนหรือเลี้ยงผี จึงทำให้มีโอกาสมาพบปะร่วมตัวกันและช่วยสนับสนุนพิธีกรรมเลี้ยงผี

บทบาทของผู้จัดเตรียมพิธีกรรมเลี้ยงผีปู่ย่าและการพอนผีเจ้านายว่าสำคัญอย่างไรต่อการเป็นคนข้ามเพศ และบริบทแวดล้อมอะไรบ้างที่ส่งผลให้กลุ่มคนข้ามเพศเข้ามามีส่วนร่วมในพิธีกรรมดังกล่าวและกลายมาเป็นผู้สืบทอดวัฒนธรรมในปัจจุบัน

บทความชิ้นนี้ได้้นำแนวความคิดเรื่องอัตลักษณ์และการสร้างพื้นที่ทางสังคมมาช่วยอธิบายการสร้างพื้นที่และตัวตนทางสังคมของคนข้ามเพศในพื้นที่พิธีกรรม โดยเฉพาะแนวคิดอัตลักษณ์ทางเพศมีความสัมพันธ์กับเรื่องพื้นที่และตัวตนของทุกเพศ Santasombat (1992) เสนอว่าอัตลักษณ์ทางเพศล้วนเชื่อมโยงกับการเปลี่ยนแปลงในชีวิตทางสังคม มนุษย์บริโภคสินค้าเพื่อตอบสนองความต้องการของตนเอง เกี่ยวเนื่องกับร่างกายโดยตรง ฉะนั้นร่างกายจึงเปรียบเสมือนวัตถุของความปรารถนา และเต็มไปด้วยการปรุงแต่งให้ชวนค้นหาจึงเป็นที่ของการผลิตสร้างความสัมพันธ์ทางเพศที่หลากหลาย รวมไปถึงการผลิตสร้างอัตลักษณ์ทางเพศด้วยเช่นกัน ในประเด็นการผลิตสร้างอัตลักษณ์ทางเพศ Santasombat (1992) เสนอว่าในการอธิบายความสัมพันธ์ทางเพศในสังคมที่มีพลังต้องสามารถเผยให้เห็นแง่มุมของการผลิตสร้างอัตลักษณ์ทางเพศที่หลากหลายมิได้ตายตัวอีกต่อไป เช่นเดียวกับงานศึกษาของเปรมปรีดา ปราโมท ณ อยุธยา (2003) ที่ศึกษากระเทยในงานคาบาเรต์โชว์ ซึ่งเปรมปรีดาใช้คำว่า “โรงโชว์” เพื่อเป็นพื้นที่ย่อยที่แสดงถึงวัฒนธรรมย่อยของกระเทย คือตัวตนทางเพศแบบกระเทยที่แสดงให้เห็นถึงระดับทางเพศที่หลากหลายในโรงโชว์ บางระดับเรื่องเพศถูกหยิบยื่นให้แสดงออกบนเวที จากการศึกษาพบว่ากลุ่มกระเทยเลือกที่จะเปิดพื้นที่ทางสังคมผ่านกระบวนการนำเสนอตัวตนภายใต้เงื่อนไขที่หลากหลายทั้งในชีวิตประจำวัน และบนเวทีในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของธุรกิจท่องเที่ยว ทั้งนี้ตัวตนและเพศในความหมายที่เป็นสถานะมีความหลากหลายกลับไปกลับมาแล้วแต่จะเลือกใช้สัมพันธ์กับใครในสถานการณ์ใด ทั้งยังเป็นประโยชน์ต่อการสร้างสรรค์งานของพวกเขา

งานศึกษาของเปรมปรีดามีความคล้ายคลึงกับงานของ ธนุพงษ์ (2554) ในประเด็นเรื่องการสร้างพื้นที่ทางสังคมของคนชายขอบ แต่แตกต่างกันที่เปรมปรีดาว่าด้วยเรื่องของคนชายขอบทางเพศ ส่วนธนุพงษ์ศึกษาคนชายขอบทางชาติพันธุ์ กลุ่มชาวขมุบริเวณอำเภอเวียงแก่น จังหวัดเชียงราย พบว่าชาวขมุถูกทำให้กลายเป็นคนชายขอบเกิดขึ้นภายใต้บริบทที่ชาวขมุต้องเข้าไปมีปฏิสัมพันธ์กับชั่วอำนาจต่างๆ ซึ่งล้วนเป็นกลุ่มอำนาจที่มีอำนาจเหนือกว่ากลุ่มอื่น และสภาพความเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่ไม่มีใครต้องการพูดถึง หรือการเป็นสมาชิกของรัฐชาติที่มีจำนวนน้อยเช่นชาวขมุ กลับพยายามสร้างพื้นที่ทางสังคมให้กับตนเอง เพียงเพื่อสร้างความมั่นคงในการดำเนินชีวิตภายใต้บริบทของการถูกทำให้กลายเป็นชายขอบ โดยพวกเขาพยายามปรับเปลี่ยนผสมผสานเพื่อให้เกิดความเลื่อนไหลไปตามความสัมพันธ์เชิงอำนาจกับกลุ่มอำนาจต่างๆ ดังเช่นการนำเสนอภาพความเป็นพลเมืองที่ดี เป็นชุมชนที่ปลอดภัยเสถียร เป็นต้น

ส่วนประเด็นเรื่องการสร้างพื้นที่ทางสังคมในบทความชิ้นนี้ได้ใช้แนวคิดการสร้างพื้นที่ทางสังคมของ Henri Lefebvre เขาเสนอว่าความสัมพันธ์เชิงพื้นที่มีอยู่ 3 รูปแบบ คือ พื้นที่ทางกายภาพ (physical space) พื้นที่ทางความคิด (mental space) และพื้นที่ทางสังคม (social space) โดยผู้เขียนสนใจเรื่องความสัมพันธ์เชิงพื้นที่ใน 3 ลักษณะที่มนุษย์แสดงออกมา คือ การสร้างภาพตัวแทนของพื้นที่ (representations of space) ที่เกิดจากการใช้ระบบสัญลักษณ์ เพื่อเป็นกลไกในการทำให้สังคมเกิดความเชื่อ หรือมีความคิดต่อสิ่งนั้นไปในรูปแบบที่ต้องการ ปฏิบัติการทางพื้นที่ (spatial practices) เกิดจากการที่มนุษย์มีการผสมผสานสังคมเข้ากับ

พื้นที่ที่อยู่อาศัยจริง (lived space) ผ่านการรับรู้ หรือถูกรอบงำจากการสร้างภูมิทัศน์ และพื้นที่ของความ เป็นตัวแทน (representational space) เกิดจากการแปลงรูปพื้นที่ในการดำรงชีวิตผ่านระบบสัญลักษณ์ พื้นที่ ของความเป็นตัวแทนนี้สะท้อนให้เห็นถึงการดำเนินชีวิตและความเป็นอยู่ของมนุษย์อย่างแท้จริง การทำ ความเข้าใจธรรมชาติ มนุษย์จึงดำเนินอยู่ภายใต้บริบทของเวลาในลักษณะของความสัมพันธ์เชิงพื้นที่ในการ กำหนดการรับรู้และการแสดงออกของมนุษย์ (Lefebvre, 1991 อ้างใน นราธร สายเส็ง, 2560: 635) บทความชิ้นนี้พยายามอธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมในประเด็นเพศวิถีกับพื้นที่ทางสังคม ที่สะท้อนการสร้าง พื้นที่ทางสังคมของคนข้ามเพศ ในการศึกษาครั้งนี้คือพื้นที่ของพิธีกรรมการพ่อนผี ซึ่งกลุ่มคนข้ามเพศมีสถานะเป็น ผู้จัดเตรียมพิธีกรรม

นอกจากนี้ผู้เขียนได้ประยุกต์ใช้แนวทางการศึกษาชาติพันธุ์วรรณา ซึ่งให้ความสำคัญกับการเก็บข้อมูล ภาคสนาม เน้นการศึกษาเชิงคุณภาพ ให้ความสนใจกับรูปแบบของปฏิบัติการที่กลุ่มคนข้ามเพศ ในฐานะผู้ จัดเตรียมพิธีกรรมได้เลือกใช้ในการสร้างพื้นที่ทางสังคม งานศึกษาครั้งนี้ยังได้ให้ความสำคัญกับความ หลากหลายของพื้นที่ เป็นการติดตามกลุ่มเป้าหมาย วิเคราะห์กิจกรรมของกลุ่มคนที่เป็กลุ่มเป้าหมายใน หลากหลายพื้นที่มากกว่าการศึกษาที่จำเพาะเจาะจงลงไปในพื้นที่เดียวหรือ multi-sited ethnography (Marcus 1995, Hastrup and Olwig 1997 อ้างใน Siriphon, 2008) ผู้ศึกษาต้องติดตามกลุ่มเป้าหมายคือ กลุ่มกระเทยไปร่วมพิธีกรรมการพ่อนผีในพื้นที่ต่างๆ ในเมืองลำปาง โดยดำเนินการเก็บข้อมูลเชิงลึก และการ สังเกตการณ์แบบมีและไม่มีส่วนร่วม ก่อนการเตรียมงานพ่อนผีปุ๋ยและผีเจ้านายในพิธีกรรมการพ่อนผีที่ เกิดขึ้นในพื้นที่อำเภอเมืองลำปาง โดยศึกษากลุ่มกระเทยที่มีหน้าที่จัดเตรียมพิธีกรรม ผู้ศึกษาได้เลือกพื้นที่ใน การศึกษาบริเวณตัวเมืองลำปาง ซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีร่างทรงที่สืบเชื้อสายจากเจ้าที่มีตัวตนจริงในอดีต และสามารถ สืบหาสายตระกูลได้ รวมไปถึงพื้นที่ในมิติทางภูมิศาสตร์ของจังหวัดลำปางยังเป็นพื้นที่ที่มีประวัติศาสตร์อัน ยาวนานร่วมกับอาณาจักรล้านนาโบราณ ประกอบกับพื้นที่เมืองลำปางยังพบกลุ่มร่างทรงที่เป็นกระเทยจำนวน หนึ่งที่เป็กลุ่มใหญ่ในเมืองลำปางและอยู่ในเครือข่ายของร่างทรงในภาคเหนือของไทย ดังนั้นงานศึกษาครั้งนี้ จึงเป็นการติดตามกลุ่มร่างทรงและนักจัดพิธีกรรมที่เป็นกระเทยไปยังพื้นที่ของการประกอบพิธีกรรมการพ่อนผี ของจังหวัดลำปางและจังหวัดอื่นๆ ในภาคเหนือ รวมถึงบ้านพัก โดยใช้วิธีการสังเกตการณ์และวิจัยอย่างมีส่วนร่วม มากกว่าจะเป็นการศึกษาที่จำกัดเพียงพื้นที่ใดพื้นที่ หนึ่งในการวิเคราะห์คือปฏิบัติการในกลุ่มกระเทยที่ เป็นผู้จัดเตรียมพิธีกรรมที่ปฏิสัมพันธ์กับกลุ่มอำนาจหลากหลายชุด (เช่น อำนาจรัฐ ศาสนา) ผ่านการเป็นส่วน หนึ่งของพิธีกรรมการพ่อนผี และการสร้างระบบความสัมพันธ์ระหว่างประชาชนที่อยู่บริเวณพื้นที่ศึกษา ทั้งนี้ เพื่อพิจารณาว่าภายใต้การเปลี่ยนแปลงทางสังคม และการเปิดพื้นที่ทางสังคมให้กับคนข้ามเพศในยุค โลกาภิวัตน์ ทำให้พวกเขามีการแสดงออกและมีวิธีการอธิบายตนเองอย่างไร ตลอดจนการค้นหาตัวตน การ ต่อรอง เพื่อสร้างพื้นที่ทางสังคมอย่างไรในพื้นที่พิธีกรรมเลี้ยงผีปุ๋ยและพ่อนผีเจ้านายในปัจจุบัน

บทบาทของคนข้ามเพศ ในการจัดเตรียมพิธีกรรมการพ่อนผี

องค์ประกอบสำคัญของพิธีกรรมการพ่อนผี นอกจากตัวม้าขี่หรือร่างทรงแล้ว ยังมีเครื่องเช่นไหวโน

พิธีกรรมที่จะต้องถูกต้องตามจารีตที่ถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษเกี่ยวกับผีที่จะเลี้ยง หรือต้องการติดต่อให้ทำงานพ่อนประจำวาระ 3 ปี 1 ปี การเตรียมงานที่พร้อมไปด้วยเครื่องคาวหวานที่ถูกต้อง และผู้ที่สามารถตระเตรียมได้ต้องมีองค์ความรู้ในการตระเตรียมซึ่งแตกต่างกับงานเลี้ยงทั่วไปที่จะจัดขึ้น หากแต่การเตรียมของเพื่อเซ่นไหว้ในงานพิธีกรรมการเลี้ยงผีในเขตพื้นที่เมืองลำปางเป็นการตระเตรียมที่มีเหตุผล และกลุ่มคนที่เข้ามามีบทบาทในขั้นตอนนี้จึงเป็นกลุ่มคนที่มีเครือข่ายเชื่อมโยงกับกลุ่มผู้มีสถานะเป็นร่างทรงหรือม้าขี่ในเขตเมืองลำปาง

อาจารย์ ชโยธรณ์ ยอดดี ปัจจุบันอายุ 39 ปี เป็นคนข้ามเพศที่มีบทบาทสำคัญคนหนึ่งในการเป็นผู้เตรียมของเซ่นไหว้ในงานพิธีกรรมการพ่อนผีเจ้านายในจังหวัดลำปาง เพราะมีเครือข่ายที่เป็นม้าขี่จึงได้เห็นการตระเตรียมข้าวของในการพ่อนผี อาจารย์อธิบายว่าในช่วง 10 ปีที่ผ่านมา (อายุประมาณ 29 ปี) ได้ให้ความสนใจและรู้สึกที่ “มันแปลกน่าศึกษาและต้องการที่จะเข้าไปมีส่วนร่วมในการจัดแจงของเซ่นที่อยู่ในพิธีกรรมการพ่อนผี แต่ไม่ได้ตั้งคำถามว่าผีที่อยู่ในร่างทรงมีจริงหรือ แต่อยากทำเนื่องจากความรู้ในการจัดแจงเครื่องเคราในงานพ่อนผีเป็นสิ่งที่มีความค่า คนพ่อนก็เป็นม้าขี่ไป ตนเองก็ทำหน้าที่สืบทอดองค์ความรู้ดังกล่าวไป”

นอกจากการเป็นจะมีญาติเป็นร่างทรง “ผีปู่ย่า” และเข้ากลุ่มร่างทรงคนข้ามเพศในเขตเมืองลำปางจึงได้องค์ความรู้ในการจัดทำเครื่องเซ่น ในรูปแบบ 3, 4, 8, 12 และ 108 แต่ในการตระเตรียมของไหว้อาจผิดพลาดบ้างแต่ก็สามารถรับได้เนื่องจากความเป็นจริงตามจารีตที่ถือปฏิบัติในการพ่อนผี ร่างทรงจะมีการทรงผีในช่วงเย็นประมาณ 4 โมงเย็นก่อนวันพ่อนผี 1 วันเพื่อตรวจตราดูความเรียบร้อยในการตระเตรียมงานซึ่งเรียกว่า “วันจัดดา” จากการลงพื้นที่ศึกษาการจัดวางเครื่องเซ่น และค้นหาผู้จัดแจงเครื่องเซ่นในการพ่อนผีในเขตเมืองลำปางพบว่าหากเป็น อาหารและเครื่องประกอบการเลี้ยงในงานพ่อนผีในเมืองลำปางอาจารย์จะเป็นผู้รับทำเกือบทุกงานหากมีการว่าจ้าง มีเพียงไม่กี่งานเท่านั้นที่จัดการโดยเครือข่ายที่เป็นกลุ่มคนในชุมชนรูปแบบของการจัดการเครื่องเซ่นในงานจะมีอยู่ 2 รูปแบบคือ การรับเหมาจัดเครื่องเซ่น พร้อมพานบายศรีดอกไม้ทั้งงาน และการรับงานมาเป็นส่วนๆ ซึ่งส่วนที่ 2 มักจะเป็นเรื่องการทำบายศรี 12 ชั้น เพื่อบวงสรรงบรรดาเทวดา

กรณีของอาจารย์ชโยธรณ์ แสดงให้เห็นว่าการได้มาเป็นส่วนหนึ่งของพิธีกรรมการพ่อนผี ทำให้ตนเองมีพื้นที่ยืนในสังคมเมืองลำปาง ในฐานะของคนข้ามเพศ (ซึ่งไม่ได้แต่งหญิงเนื่องจากความจำเป็นทางด้านสังคม) การนำเสนอตัวตนที่มีรากเหง้า และมีองค์ความรู้ทางวัฒนธรรมเกี่ยวกับพิธีกรรมการพ่อนผีกลายเป็นโอกาสในการประกอบอาชีพ ซึ่งมีความจำเพาะเจาะจง และสร้างโอกาสด้านเศรษฐกิจ “ตนเองสามารถบอกกล่าวกับคนอื่นในสังคมได้อย่างสง่าเนื่องจากงานที่ตนเองทำผูกโยงองค์ความรู้ด้านวัฒนธรรมจารีต สามารถอธิบายได้เสมือนเป็นบุคคลที่ไม่ลืมหักเหง้าของตนเอง” แต่ในปัจจุบันรูปแบบการจัดงานพ่อนผีมีการปรับเปลี่ยนอย่างต่อเนื่องตามบริบททางสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป เจ้าของงานนับเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้รูปแบบในการจัดงานพ่อนผีเปลี่ยนแปลงในด้านการเพิ่มเติมองค์ประกอบของเครื่องเซ่น เครื่องคาวหวานให้มีความอลังการ รวมไปถึงถึงการตกแต่งที่เต็มไปด้วยแสงสี หรือแม้กระทั่งช่วงเวลาของการจัดก็มีการเปลี่ยนแปลง ตามความต้องการของเจ้าภาพ

เดิมการตกแต่งห้องสำหรับบุษบาหรือบุษบาชั้นของร่างทรงที่โดยปกติจะตั้งอยู่บนบ้านของร่างทรง บริเวณทิศตะวันออกของบ้าน จะมีการจัดวางในรูปแบบปกติเช่นเดียวกับในช่วงที่ไม่ได้จัดพิธีกรรมการพ้อนผี ส่วนใหญ่จะประกอบไปด้วย ดอกไม้รูปเทียน ดอกไม้ส่วนใหญ่จะใช้สีขาว รูป 12 คู่ ส่วนเทียนบางแห่งจะใส่ หรือไม้สักก็ได้ เมื่อมีการเลี้ยงก็จะเปลี่ยนใหม่หลังจากการเลี้ยงส่วนใหญ่ก็จะปล่อยให้ดอกไม้แห้ง ปัจจุบันสิ่งที่เปลี่ยนแปลงไปจากอดีตคือ การนำแท่นไม้หรือพลาสติกเข้าไปตั้งชั้นเครื่องเช่นต่างๆ ที่ประกอบในพิธีกรรมการเลี้ยงผี บางงานมีการนำไฟไปส่องเครื่องเช่นต่างๆ เพื่อให้เกิดความขลัง เกิดอารมณ์เชื่อมโยงไปสู่ความศักดิ์สิทธิ์ให้แก่พื้นที่ห้องบุษบาในพิธีกรรมการพ้อนผี หรือการตกแต่งดอกไม้สด บายสี การตกแต่งผ้า ซึ่งพื้นที่ดังกล่าวจะอยู่ห่างจาก “ตัวพ้อมพ้อนผี” และเครื่องเคราในการเลี้ยงผีในพิธีกรรมการพ้อนผี

จากกรณีข้างต้นการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นในพิธีกรรมการพ้อนผีเจ้านาย ส่วนการพ้อนผีปู้ยาในพื้นที่จังหวัดลำปาง ส่วนใหญ่แล้วผู้จัดการงานพ้อนผียังเป็นสมาชิกในสายตระกูลที่ยังมีการช่วยกันเตรียมและตัวร่างทรงยังเป็นเพศหญิงสูงวัย และจำนวนน้อยที่ยังเป็นชาย ทั้งนี้จะเห็นได้ว่า การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นของพิธีกรรมการพ้อนผีในเขตเมืองลำปางมีเหตุปัจจัยที่หลากหลายในการเข้ามามีบทบาทสำคัญในขั้นตอนของพิธีกรรมของกลุ่มคนข้ามเพศ ทั้งในเรื่องการเตรียมเครื่องเช่นไหว้ ชันไหว้ ลำดับขั้นตอน การจัดพิธีการของพิธีกรรม ที่มีความสลับซับซ้อนมากขึ้น ทั้งนี้เนื่องจากการที่กลุ่มคนข้ามเพศมีความสนใจในเรื่ององค์ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรมการพ้อนผี ประกอบกับการมีเครือข่ายที่เชื่อมกลุ่มคนข้ามเพศเข้ามาอยู่ปริณทลของพิธีกรรมการพ้อนผีซึ่งการเข้าไปมีบทบาทดังกล่าวเป็นเสมือนการเข้าไปสานต่อองค์ความรู้ทางพิธีกรรม จาริตประเพณีในการพ้อนผีของคนในเขตเมืองลำปางที่ถูกขับเคลื่อนโดยกลุ่มคนข้ามเพศอย่างต่อเนื่อง ทั้งนี้สำหรับผู้ที่มีบทบาทในการจัดพิธีการในพิธีกรรมแล้วพวกเขาพยายามอธิบายตนเองว่า พวกเขา “ใช้พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์” เป็นโอกาสเพื่อสร้างพื้นที่ทางสังคม โดยเข้าไปเป็นผู้กระทำการทางสังคมเพื่อให้ตนเองได้มีบทบาทและไม่ใช่ว่าเพียงผู้ที่มีบทบาทในฐานะของการเรียกร้องสิทธิ แต่เป็นผู้กระทำการที่เปี่ยมไปด้วยองค์ความรู้ เต็มใจที่จะเข้าไปมีบทบาทในพื้นที่ดังกล่าว

งานผีมือกับการสร้างพื้นที่ทางสังคมของคนข้ามเพศ

หากกล่าวถึงงานผีมือ ที่ปรากฏอยู่ในงานพิธีกรรม หรือแม้กระทั่งงานบ้านที่ผนวกเอาความสวยงามที่เชื่อมโยงตัวตนของผู้กระทำนั้นคือ ผู้หญิง ซึ่งเป็นตัวแทนของระบบคิดทั้งหมด ภายใต้แนวคิดการแบ่งงานกันทำตามเพศ ซึ่งพยายามแยกเพศหญิงไว้ในพื้นที่ครัวเรือน (domestic) ในโลกตะวันตกเป็นการแบ่งงานที่เหมาะสมตามเพศ แม้แต่ในสังคมตะวันออกก็ไม่ได้แตกต่างกัน งานผีมือถูกทำให้กลายเป็นหน้าที่ของเพศหญิงนับตั้งแต่สมัยโบราณจนกระทั่งปัจจุบัน แต่ทว่าความเป็นจริงโลกมิได้มีเพศเพียงสองเพศ คือเพศหญิงและชายเท่านั้น แต่ยังประกอบไปด้วยเพศที่หลากหลายหากเรามองเรื่องเพศเชื่อมโยงไปยังเรื่อง วัฒนธรรม หรือ เพศเป็นผลผลิตของวัฒนธรรม ซึ่งการจะเป็นผู้กระทำการทางสังคม การเป็นผู้มีองค์ความรู้และผู้เชี่ยวชาญงานผีมือของคนข้ามเพศ จึงเปรียบเสมือนการหลอมตนเองเข้าไปสู่วัฒนธรรม หน้าที่ที่สังคมเป็นผู้กำหนด เช่นการมีความรู้ด้านงานผีมือ ซึ่งสามารถเปิดพื้นที่ในสังคมที่พรมแดนของความเป็นเพศพรั่มไว้ในยุคของข้อมูลข่าวสาร

Michael Peletz (2006) อ้างใน นฤพนธ์ ดั่งวิเศษ (2556) ได้อธิบายว่า การแสดงพฤติกรรมข้ามเพศในเขตเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มีความสัมพันธ์กับเงื่อนไขที่ซับซ้อนระหว่างอุดมการณ์ความเชื่อของศาสนา เศรษฐกิจ และลัทธิอาณานิคม เงื่อนไขเหล่านี้ทำให้พฤติกรรมของคนข้ามเพศมีความหมายที่แตกต่างกัน โดยเขาเชื่อว่าพฤติกรรมข้ามเพศต้องมองแบบ “พหุลักษณะของเพศภาวะ” หรือ gender pluralism เป็นปรากฏการณ์ที่สังคมจะสร้างกฎระเบียบเกี่ยวกับเรื่องเพศที่มากกว่าความเป็นหญิงเป็นชาย ซึ่งกฎระเบียบนั้น จะทำให้การแสดงพฤติกรรมข้ามเพศได้รับการสถาปนาและมีบทบาทหน้าที่ทางสังคม ซึ่งพื้นที่ของคนข้ามเพศ มักจะเกี่ยวข้องกับความรู้สึกดีสิทธิ์และความเชื่อทางศาสนา ฉะนั้นคนข้ามเพศจึงมีสถานะคล้ายกับนักบวชทำหน้าที่ติดต่อกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ แต่อย่างไรก็ตาม เขาได้เสนอว่า ภายใต้การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและ เศรษฐกิจ เช่น ลัทธิชาตินิยม ระบบทุนนิยม ได้ทำให้เกิดการสร้างกฎเกณฑ์ทางเพศแบบตะวันตก ที่ลดทอนบทบาททางศาสนาของคนข้ามเพศ ภายใต้โครงสร้างรัฐชาติสมัยใหม่ที่มีการรวมศูนย์อำนาจและการสั่งการ จากอุดมการณ์ชาติ ทำให้พื้นที่ทางสังคมและวัฒนธรรมของคนข้ามเพศ ถูกเบียดขับออกไปอยู่ชายขอบมากขึ้น พร้อมกับกับอำนาจของระบบเหตุผลแบบวิทยาศาสตร์ที่ลดทอนบทบาททางศาสนาและความเชื่อไสยศาสตร์ ทำให้คนข้ามเพศต้องปรับตัวเองในกฎระเบียบใหม่ และเข้าไปอยู่ในพื้นที่ทางโลก เช่น การเป็นช่างเสริมสวย หรือ ทำงานในวงการบันเทิง เป็นต้น (นฤพนธ์ ดั่งวิเศษ, 2556: 35–36)

จากข้อเสนอของ Michael Peletz (2006) ข้างต้น สะท้อนให้เห็นว่าพื้นที่ทางสังคมว่าด้วยการ แสดงออกทางสังคม ไม่ว่าจะเป็นการเรียกชื่อว่า คนข้ามเพศ เพศที่สาม จะเกิดขึ้นผ่านปัจจัยที่หลากหลาย ทั้ง ภายใต้อุดมการณ์ทางศาสนา ภาวะความทันสมัยของโลก สิ่งเหล่านี้ล้วนมีผลทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง และ สร้างแรงกดดันต่อกลุ่มคนข้ามเพศในทุกยุคทุกสมัย ในประเด็นนี้ผู้วิจัยพยายามที่จะชี้ให้เห็นว่า นอกจากคนข้ามเพศหรือกระเทยจะพยายามเข้ามาสร้างพื้นที่ทางสังคม ผ่านการสร้างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ทั้งในปริมาณของ เวทีฟ้อนผีบรรพบุรุษและผีเจ้านายในฐานะร่างทรงแล้ว ยังเข้ามาในฐานะเป็นผู้จัดงานพิธีกรรมที่กล่าวไปแล้ว ข้างต้น

สำหรับประเด็นนี้ผู้เขียนต้องการฉายให้เห็นปฏิสัมพันธ์ของกลุ่มคนข้ามเพศ ทั้งในฝ่ายของร่างทรง กระเทย ผู้จัดงาน ซึ่งแต่เดิมผู้ครอบครองพื้นที่ในงานผีมือ คือเพศหญิงที่มีบทบาทในการเตรียมพิธีในการ ฟ้อนผีบรรพบุรุษในอดีต แต่ปัจจุบันจากการลงพื้นที่ในงานวิจัยพบว่า ในการฟ้อนผีบรรพบุรุษ และฟ้อนผีเจ้านายมีเครื่องประกอบพิธีกรรม ทั้งในรูปแบบงานใบตอง งานผ้า (ในบางงานมีการจัดไฟสีและน้ำแข็งแห้ง) เข้ามามีบทบาทและช่วยเพิ่มสีสัน สร้างบรรยากาศความขลังให้แก่งาน การเปลี่ยนแปลงในด้านเครื่องประกอบ พิธี งานผีมือตกแต่งต่างๆ เช่น งานใบตอง จึงเป็นเสมือนการเปิดพื้นที่ให้แก่คนข้ามเพศเข้ามาช่วงชิง พื้นที่องค์ความรู้ที่เพศหญิงเป็นเจ้าของเดิม โดยอาศัยเครือข่ายของการเป็นคนข้ามเพศที่เข้ามาเพิ่มอำนาจต่อรองกับการ ช่วงชิงพื้นที่ดังกล่าว

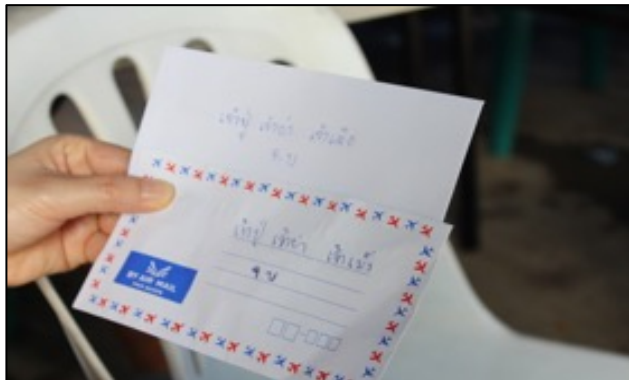
รูปแบบงานฝีมือที่ถูกลำนำไปบรรจุไว้ในส่วนประกอบของงานพิธีกรรมการพ่อนในจังหวัดลำปางมีรูปแบบที่ชัดเจนแยกตามประเภทของผีในพื้นที่จังหวัดลำปางมี 2 ประเภทด้วยกัน คือ ผีปู่ย่า (มด เม็ง และมดซอนเม็ง) และผีเจ้านาย ในส่วนของผีเจ้านาย จากรูปภาพ 2 รูปด้านบนในงานพ่อนผีเจ้านาย การจัดเครื่องบายศรี และการจัดงานใบตองในรูปแบบพญานาค จังหวัดลำปาง (สังเกตอย่างมีส่วนร่วม วันที่ 16 มกราคม พ.ศ. 2555) จะเห็นได้ว่าการจัดวางรูปแบบ และการประกอบงานฝีมือ เช่น งานใบตอง งานดอกไม้ในรูปแบบของการพ่อนผีเจ้านาย มีการพยายามสร้างความอสังการ ความสวยงามมากกว่างานพ่อนผีบรรพบุรุษ ตัวอย่างในภาพด้านล่างนี้ พวงมาลัยแสดงการเข้าร่วมพิธีกรรมการพ่อนผีเจ้านายที่แสดงถึงความประณีต เน้นสร้างความอสังการและสร้างภาพจำที่คงทนต่อผู้เข้าร่วมพิธีกรรม (สังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วม วันที่ 16 มกราคม พ.ศ. 2555) หากพิจารณาแล้วจะเห็นความแตกต่างของอารมณ์และความรู้สึกที่เกิดขึ้นอย่างชัดเจน ทั้งนี้ความพยายามสร้างความอสังการดังกล่าวจึงเป็นเสมือนโอกาสในการสร้างอาชีพ และช่องทางของรายได้ให้กับกลุ่มคนข้ามเพศที่มีฝีมือในงานประดิษฐ์

ขณะที่งานฝีมือในการนำมาตกแต่งในพิธีกรรมการพ่อนผีปู่ย่า ทั้งงานใบตอง งานดอกไม้ งานผ้า หรืออุปกรณ์ตกแต่งต่างๆ ไม่ได้ถูกจัดอย่างอสังการในการตกแต่ง “จัดดา” ส่วนใหญ่ล้วนเป็นงานฝีมือขั้นพื้นฐาน เช่น การทำกรวยดอกไม้ในลักษณะง่าย และที่สำคัญแตกต่างกับการจัดเตรียมกรวย ชั้น งานดอกไม้ในงานพิธีกรรมการพ่อนผีปู่ย่าจะเป็นหน้าที่ของลูกหลานที่อยู่ในสายตระกูลต้องเตรียมของ “จัดดา” ดังกล่าวข้างต้น พิธีกรรมก็จัดแบบง่ายๆ สะท้อนได้จากซองเงินในการเข้าร่วมพิธีกรรมการพ่อนผีปู่ย่าแสดงถึงความเรียบง่ายในพิธีกรรม เน้นประโยชน์ซึ่งการใช้สอยในพิธีกรรมมากกว่าจะเน้นเรื่องความอสังการและเรื่องความสวยงาม

เช่นเดียวกับพิธีกรรมการพ่อนผีเจ้านาย ดังภาพประกอบด้านล่าง (สังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วม วันที่ 12 พฤษภาคม พ.ศ. 2555)

การจัดพิธีกรรมที่แตกต่างกันระหว่างพิธีพ่อนผีเจ้านายที่เน้นความอลังการและพิธีพ่อนผีปู่ย่าที่เป็นไปอย่างเรียบง่าย ทำให้มีค่าใช้จ่ายและเครือข่ายในการเตรียมงานที่แตกต่างกัน และยังสะท้อนให้เห็นบทบาทคนข้ามเพศที่เป็นผู้จัดเตรียมพิธีกรรมในการมีส่วนร่วมกับงานแตกต่างกันด้วย จากการสัมภาษณ์พี่ก๊ี้ ร่างทรงกระเทย ซึ่งเป็นกรณีศึกษาที่ทรงผีปู่ย่า และผีเจ้านายพบว่า งานพ่อนผี เจ้านายสำหรับบ้านพี่ก๊ี้จะมี “การเอามือเอารวัน” ระหว่างเพื่อนกระเทยซึ่งเป็นเจ้าของกิจการร้านดอกไม้ในเมืองลำปาง ที่จะเข้ามาช่วยเรื่องการตกแต่งสถานที่ รวมไปถึงการเข้ามาช่วยเหลือเรื่องงานใบตองจากเพื่อนกระเทยจากจังหวัดทางภาคกลาง เพื่อนกระเทยที่รู้จักจักแต่ละคนเกิดจากการเดินทางไปพ่อนผีเจ้านายยังจังหวัดต่างๆ ทั้งในภาคเหนือ ในประเทศ และต่างประเทศ “การเอามือ” เรื่องการจัดแจงงานผีมือจะแตกต่างจากการช่วยเหลือกันในภาคการเกษตร ที่ไม่มีการคิดค่าแรง แต่สำหรับวงการพ่อนผีแล้ว พี่ก๊ี้ก็เล่าว่า ต้องใส่ซองให้กับผู้ที่เข้ามาช่วย “แต่งดา” ในงานพ่อนผี เพื่อตอบแทนถือเป็นน้ำใจ โดยจะไม่มีกรเรียกร้อยค่าตอบแทนใดๆ จากเจ้าภาพ “หากเขาหรือเพื่อนเขาพ่อน เราต้องช่วยเขา ไม่อย่างใดก็อย่างหนึ่ง ที่สามารถช่วยได้” ทั้งในช่วงเวลาที่จัดก็มีความแตกต่างกัน โดยการพ่อนผีบรรพบุรุษจะจัดขึ้นในช่วงเวลากลางวัน แต่งานพ่อนผีเจ้านายอาจจัดขึ้นในช่วงกลางคืน

จากการเข้ามามีบทบาทในการจัดงานพิธีกรรม สะท้อนให้เห็นการสร้างพื้นที่ทางสังคมของคนข้ามเพศไม่ได้เกิดขึ้นจากเงื่อนไขของการต่อสู้ของกลุ่มคนข้ามเพศที่พวกเขาถูกกดทับอัตลักษณ์ทางเพศเพียงเงื่อนไขเดียว หากแต่มีเงื่อนไขทางสังคมเศรษฐกิจในยุคทุนนิยมที่ให้คุณค่ากับการสร้างความอลังการของพิธีกรรมเพื่อแสดงความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจ และสร้างการยอมรับทางสังคมของร่างทรงที่เป็นเจ้าของงาน หากงานมีความใหญ่โต มีความขลัง และงานประดิษฐ์วิจิตรมากเท่าใด นั่นหมายถึงตัวชี้วัดแสดงความมั่งคั่ง และสร้างการยอมรับเรื่องความศักดิ์สิทธิ์ขององค์เทพหรือวิญญาณที่เข้าทรง เนื่องจากรับการเคารพจากลูกเลี้ยงและบรรดาผู้สนับสนุนผ่านการจัดงานพ่อนผีให้สมศักดิ์ศรี เงื่อนไขข้างต้นจึงทำให้กลุ่มคนข้ามเพศเข้าไปสร้างพื้นที่ทางสังคมได้ นอกจากนี้การทำศาสนาให้กลายเป็นสินค้ายังเป็นปัจจัยหนุนเสริมให้เกิดการประดิษฐ์สร้างพิธีกรรมเพื่อให้เกิดความอลังการมากขึ้น ปัจจัยที่กล่าวมาข้างต้นล้วนทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งตัวผู้กระทำการทางสังคมคือคนข้ามเพศ ซึ่งเข้ามาฉวยใช้พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในการสร้างพื้นที่ทางสังคมให้แก่ตนเอง ซ้อนทับกับ

อุดมการณ์ความเป็นเพศที่ไม่ยึดติดกับเพศแต่เกี่ยวเนื่องกับเพศภาวะที่หลากหลายภายใต้กระแสทุนนิยมสมัยใหม่ ที่บางมิติก็เปิดโอกาสให้กลุ่มคนด้อยอำนาจเข้ามาแสวงหาและสร้างตัวตนในพื้นที่ทางสังคม

กล่าวโดยสรุป กลุ่มคนข้ามเพศที่มีความรู้เรื่องงานฝีมือสามารถใช้อำนาจความรู้และทักษะในการประดิษฐ์เป็นใบเบิกทางเพื่อเข้าไปเปิดพื้นที่ทางสังคมในพิธีกรรมการพ่อนผีเจ้านาย ผ่านการแสดงฝีมือในการจัดตกแต่งสถานที่และเตรียมพิธีกรรม ทั้งนี้การมีฝีมือหรือทักษะในการตกแต่งสามารถสร้างรายได้ ตลอดจนการยอมรับในงานที่มีความเฉพาะ ที่ให้ความสำคัญกับส่วนประกอบตามจารีตอย่างเข้มข้น ทั้งนี้การได้รับการยอมรับในการเป็นผู้จัดเตรียมพิธีกรรม จึงแสดงให้เห็นการเลือกใช้พื้นที่ของพิธีกรรมเพื่อสร้างพื้นที่ทางสังคมของคนข้ามเพศ ที่ผ่านการแสดงอัตลักษณ์ความเป็นคนข้ามเพศ ซึ่งมีความรู้เรื่องการจัดเตรียมพิธีกรรมและงานโชว์ต่างๆ ที่ต้องใช้ความคิดสร้างสรรค์และความประณีตต่างๆ

บทสรุป

การสร้างพื้นที่ทางสังคมของคนข้ามเพศในบทความนี้เป็นเสมือนการฉายใช้พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในพื้นที่พิธีกรรมการพ่อนผี ทั้งผีปู่ย่า และผีเจ้านายของสังคมลำปาง ผ่านสถานะการเป็นผู้จัดเตรียมพิธีกรรมภายใต้บริบทของการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจสังคมของจังหวัดลำปาง ดังจะเห็นได้จากเงื่อนไขของการเคลื่อนย้ายแรงงานหนุ่มสาวจากภาคเกษตรสู่อุตสาหกรรม การพัฒนาประเทศที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างสังคมเกษตรกรรม เทคโนโลยีได้เข้ามามีบทบาทมากขึ้น ยิ่งไปกว่านั้น ระบบการศึกษาในบริบทของการกลายเป็นสังคมกึ่งเมืองกึ่งชนบทมีผลทำให้ระบบคิด และอุดมการณ์นิยมความเป็นเพศ รวมถึงการให้คุณค่าของคนข้ามเพศในสังคมลำปางมีความยืดหยุ่น เปิดรับคนข้ามเพศมากขึ้น เนื่องจากกระแสความคิดเรื่องความเท่าเทียมทางเพศ และสิทธิมนุษยชนแผ่ขยายผ่านระบบการศึกษา และโลกของการสื่อสารที่ไร้พรมแดน

ทั้งนี้ คนข้ามเพศก็พยายามนำเสนออัตลักษณ์ทางเพศที่แสดงให้สังคมโดยรอบรับรู้ถึงความเป็นเพศที่มีความอุตสาหกรรมหากพิจารณาในการแสวงหาความรู้เพื่อสร้างสรรค์งานพิธีกรรม ปรับผสมผสานความรู้ท้องถิ่นกับความรู้ในการจัดงานในระดับสากลผ่านการเป็นผู้ที่ทันต่อเทคโนโลยี ตลอดจนการใช้ลักษณะของความเป็นหญิง (feminine traits) (ความรักสวยรักงาม ความประณีตอ่อนช้อย อ่อนหวาน) ปัจจัยแวดล้อมทางสังคมและการนำเสนอตัวตนของคนข้ามเพศที่เชื่อมโยงกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมมีผลต่อการผลิตสร้างอัตลักษณ์ทางเพศที่หลากหลายซึ่งเชื่อมโยงกับการปะทะประสานทางสังคมในบริบทต่างๆ ที่มีได้ตายตัว พื้นที่พิธีกรรมจึงเปรียบเสมือนพื้นที่พิเศษ เทียบได้กับ “โรงโหล” ในงานศึกษาของเปรมปรีดา (2003) ที่กลุ่มกระเทยเลือกเปิดพื้นที่ทางสังคมผ่านกระบวนการนำเสนอตัวตนภายใต้เงื่อนไขที่หลากหลายทั้งในชีวิตประจำวัน และบนเวทีในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของธุรกิจท่องเที่ยว ทั้งนี้ตัวตนและเพศในความหมายที่มีความหลากหลายกลับไปกลับมาแล้วแต่จะเลือกใช้สัมพันธ์กับใครในสถานการณ์ใด ทั้งยังเป็นประโยชน์ต่อการสร้างสรรค์งานของพวกเธอ

ดังนั้นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ดังเช่นพิธีกรรมการพ่อนผีจึงสัมพันธ์กับบทบาทผู้จัดเตรียมพิธีกรรมอย่างแยกไม่ออก เนื่องจากเป็นเสมือนการสร้างสถานภาพทางสังคมและนำเสนอตัวตนผ่านพื้นที่พิธีกรรมที่มีพลังภายในตัวเองอยู่แล้วที่ได้รับการยอมรับจากสังคมลำปางตลอดมา ยิ่งไปกว่านั้นการเป็นสมาชิกของสังคมที่มีจำนวนน้อย กลุ่มคนข้ามเพศก็กลับพยายามสร้างพื้นที่ทางสังคมให้กับตนเอง เพียงเพื่อสร้างความมั่นคงในการดำเนิน

ชีวิตภายใต้บริบทของการถูกทำให้กลายเป็นชายขอบ โดยพวกเขาสร้างภาพตัวแทนของพื้นที่ (representations of space) โดยการใช้สัญลักษณ์ การใช้สถานะ เป็นกลไกที่ทำให้เกิดการยอมรับทางสังคม และปฏิบัติการทางพื้นที่ (spatial practices) ที่กลุ่มคนข้ามเพศพยายามแสดงตัวตนผ่านพื้นที่พิธีกรรมที่มีอยู่จริงในสังคมและวิถีชีวิตของคนลำปาง (lived space) ผ่านการรับรู้ทางสังคมและการสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์

นอกจากนี้ กลุ่มคนข้ามเพศที่มีสถานะเป็นผู้จัดเตรียมพิธีกรรมยังสร้างอัตลักษณ์และตัวตนผ่านการเป็นผู้ที่มีความรู้ในเรื่องการจัดเตรียมพิธีกรรมที่ถูกต้องตามจารีต ทั้งในเรื่องของการจัดสถานที่ เครื่องเซ่น ตลอดจนการสร้างบรรยากาศของงานในการพ่อนผีแต่ละประเภท ดังจะเห็นได้จากการพ่อนผีเจ้านายที่ต้องเน้นความขลัง ความอลังการ งานพ่อนผีปู่ย่าต้องเน้นความเป็นครอบครัวและชุมชนเป็นต้น และในทางกลับกันพื้นที่พิธีกรรมก็สร้างอัตลักษณ์หรือหล่อหลอมตัวตนของคนข้ามเพศผ่านการที่พวกเขาต้องเป็นบุคคลที่มีความละเอียดอ่อน ซึ่งที่เอื้อต่อการสร้างงานฝีมือ งานพ่อน้ำสวยงาม ขณะเดียวกันก็ยังมีความเป็นทั้งชายและหญิงภายในร่างเดียวได้อย่างมีคุณค่าภายใต้อุดมการณ์ความเชื่อที่เปิดพื้นที่ให้แก่ทุกเพศ

การสร้างพื้นที่ทางสังคมในพื้นที่พิธีกรรมของกลุ่มคนข้ามเพศเป็นผลมาจากบทบาทของผู้จัดเตรียมพิธีกรรมและความรู้ด้านงานฝีมือประเภทต่างๆ ของกลุ่มคนข้ามเพศ จากปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นทำให้เห็นว่าคนข้ามเพศ เช่น กระเทย เกย์ เข้าไปช่วงชิงพื้นที่ทางสังคมผ่านการมีบทบาทเป็นผู้จัดงานด้วยการนำเสนอตัวตนหรือนำเสนออัตลักษณ์ที่เชื่อมโยงกับพื้นที่ของพิธีกรรม คือการเป็นผู้มีความรู้เรื่องเครื่องบูชา ความประณีตด้านงานฝีมือ ตลอดจนการใช้เครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคมเพื่อให้ได้โอกาสรับงานจัดเตรียมพิธีกรรมที่เกี่ยวกับการพ่อนผี ซึ่งหมายถึงโอกาสทางเศรษฐกิจ รวมถึงโอกาสในการสร้างพื้นที่ทางสังคมให้แก่ตนเอง ซึ่งส่วนใหญ่จะปรากฏในกรณีของผีเจ้านายมากกว่าผีปู่ย่า

บรรณานุกรม

- ณัฐภัทร์ สุรินทร์วงศ์. (2552). *ความเชื่อและพิธีกรรมพืชน้ำกับกระบวนการสร้างความเป็นชุมชน: ศึกษาเฉพาะกรณี: บ้านดอกบัว* (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต). มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, กรุงเทพฯ.
- _____. (2552). “อาหารของชุมชน” ศึกษาเฉพาะกรณี: พิธีกรรมพืชน้ำบ้านดอกบัว. ใน *การประชุมวิชาการประจำปีทางมานุษยวิทยา ครั้งที่ 9 ปาก-ท้องของกิน: จริยธรรมทางการเมืองเรื่องอาหารการกิน* (น. 580-600). กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร.
- นฤพนธ์ ดั่งวิเศษ. (2556). บทนำ “ลูกผสม” ของวัฒนธรรมทางเพศในสังคมไทย. ใน นฤพนธ์ ดั่งวิเศษ และ ปีเตอร์ เอ แจ็คสัน (บก.) *เพศหลากหลายเฉดสี: พหุวัฒนธรรมทางเพศในสังคมไทย* (น. 29-56). กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร .
- นราธร สายเส็ง. (2560). ธรรมชาติมนุษย์กับมุมมองเชิงพื้นที่. *Veridian E-Journal* 10(1), 635-646.
- ธนพงษ์ ลมอ่อน. (2554). *การสร้างพื้นที่ทางสังคมของชาวมุสลิมในอำเภอเวียงแก่นภายใต้บริบทของการเป็นชายขอบ* (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต). มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, เชียงใหม่.
- เปรมปรีดา ปราโมช ณ อยุธยา. (2546). *การช่วงชิงอัตลักษณ์ “กระเทย” ในคาบาเรต์โชว์* (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต). มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, เชียงใหม่.
- ยศ สันตสมบัติ. (2544). *มนุษย์กับวัฒนธรรม*. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- Santasombat, Y. (1992). *Mae ying si kaai tua* (Women commoditized: The community and commercial sex in Thai society). Bangkok: Thammasat University.
- Siriphon, A. (2008). *Weaving the Tai social world: The process of translocality and alternative maternities along the Yunnan Burma border* (Doctoral Dissertation). Chiang Mai University, Chiang Mai.